

V. ВЧЕННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ПОКАРАННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. І. БАЖАНОВА І СУЧАСНОМУ ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

Горох О. П.

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального та
кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

ВПЛИВ УЧЕННЯ М. І. БАЖАНОВА НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРИНЦИПІВ ТА ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ

1. Серед багатьох наукових напрацювань професора М. І. Бажанова у царині кримінального права варто виокремити комплексне та системне дослідження цим автором проблем призначення покарання (*Бажанов М. І. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 216 с.*). Ця наукова праця характеризується неабияким пізнанням та розумінням автором важливості та змісту завершального етапу діяльності суду щодо розгляду кримінальної справи, проведеним глибоким аналізом теоретичних і прикладних проблем призначення покарання, формуванням М. І. Бажановим оптимальної моделі системи принципів та загальних засад призначення покарання.

Жоден з добросовісних дослідників аналізованого правового інституту не оминає своєю увагою наукові напрацювання професора М. І. Бажанова з зазначених проблем. Під впливом сформульованих думок М. І. Бажанова народжуються нові ідеї та формуються положення нових дисертацій, підручників, науково-практичних коментарів Кримінального кодексу України, законопроектів тощо. Повною мірою це стосується і формування у науці концепції принципів та загальних засад застосування кримінально-правових інститутів.

2. Я повністю погоджуюсь з юристами, які висловлюють думку про правомірність виокремлення не лише принципів кримінального права (галузевих принципів) у цілому, а й принципів окремих інститутів кримінального права. В українській кримінально-правовій теорії цю думку одним із перших висловив саме М. І. Бажанов [1, с. 10–11]. У подальшому цю слушну ідею згодом підтримали й інші криміналісти, які обрали предметом свого дослідження проблематику принципів кримінального права [2, с. 28; 3, с. 79; 4, с. 124; 5, с. 54–56]. Вважаю, що виокремлення інституціональних принципів не суперечить загально-визнаним теоретичним положенням про поділ принципів на загальноправові, міжгалузеві, галузеві, принципи правових інститутів Варто погодитися з тим, що принципи інститутів кримінального права здійснюють більш детальний і конкретний вплив на відносно самостійну сукупність суспільних відносин, що становлять предмет регулювання з боку правового інституту; це основні ідеї та вимоги, які лежать в основі його створення та застосування [6, с. 99].

Незважаючи на відсутність, на мою думку, особливих складнощів із виокремленням інституціональних принципів, дотепер вони лишаються маловивченими в кримінально-правовій науці. Винятком можна вважати, поза сумнівом, дослідження юристами принципів призначення покарання. Доречно зазначити, що посилання саме на ці принципи можна знайти і в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7, в якій згадано принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання (п. 1) [7, с. 339]. Без сумніву, саме наукові напрацювання професора М. І. Бажанова прямо вплинули на сформульоване рекомендаційне положення.

Теоретичні розробки М. І. Бажанова відгукнулися в ідеях інших вчених щодо формулювання системи принципів відповідних кримінально-правових інститутів. Зокрема, А. А. Музика спираючись на обґрунтовані думки професора М. І. Бажанова щодо виокремлення інституціональних принципів, сформулював у 1984 р. систему принципів примусового лікування засуджених-наркоманів [8, с. 71–72].

Так само і автор цієї публікації, в розвиток учення М. І. Бажанова про інституціональні принципи, поставив у кримінально-правовій доктрині у 2018 р. питання про виокремлення в системі принципів кримінального права *принципів звільнення від покарання*. На мою думку,

система принципів звільнення від покарання складається з принципів кримінального права, що мають специфічний прояв у разі звільнення від покарання (зокрема верховенство права, законність, гуманізм, справедливість, індивідуалізація звільнення від покарання), а також власне *інституціональних принципів* звільнення від покарання (обґрунтованість та вмотивованість звільнення від покарання в судовому рішенні; урахування інтересів потерпілого від злочину у разі звільнення від покарання, невідворотність покарання у разі порушення умов звільнення від покарання) [8, с. 30–37]. Я глибоко переконаний, що ідея М. І. Бажанова з виокремленням інституціональних принципів має отримати свій подальший розвиток при дослідженні та формулюванні вченими принципів застосування й інших кримінально-правових засобів: пробації, засобів безпеки, реституції та компенсації тощо.

3. Важко переоцінити наукові напрацювання М. І. Бажанова в дослідженні ним і загальних засад призначення покарання. Автор не лише сформулював визначення цього поняття, а й одним з перших вітчизняних вчених ґрунтовно проаналізував проблеми конструювання та застосування загальних засад призначення покарання, а також спеціальних правил призначення покарання. Вважаю, що наукові напрацювання професора М. І. Бажанова мають стати поштовхом до формування вченими загальних засад (правил) застосування й інших кримінально-правових інститутів, зокрема, обставин, що виключають протиправність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, пробації.

Приємно констатувати, що саме під впливом наукових напрацювань М. І. Бажанова у автора цієї публікації народилася ідея (яку я вперше висловив у 2013 р.) щодо доцільності формулювання в кримінальному праві та в законодавстві *загальних засад звільнення від покарання* [9]. Продовжуючи науковий пошук в цьому напрямі, мій науковий учень С. С. Коломієць сформулював у 2022 р. авторське визначення поняття та виокремив ознаки загальних засад звільнення від покарання [10]. При цьому, розвиваючи свої ідеї, в подальшому ми зі своїм учнем висловили своє бачення оптимальної системи загальних засад звільнення від покарання [11].

4. Не могли оминати увагою аналізовані наукові здобутки професора М. І. Бажанова і члени Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. Надихаючись ідеями Марка Ігоровича, ми передбачили в проєкті нового

Кримінального кодексу України правила застосування окремих кримінально-правових засобів [12].

Такі загальні правила розроблені членами робочої групи в проєкті нового Кримінального кодексу України для застосування положень великих кримінально-правових інститутів: призначення покарання (стаття 3.3.1. Загальні правила призначення покарання); застосування пробації (стаття 3.5.3. Загальні правила застосування засобів пробації); застосування засобів безпеки (стаття 3.6.2. Загальні правила застосування засобів безпеки); застосування до юридичної особи кримінально-правових засобів (стаття 3.11.8. Загальні правила застосування до юридичної особи кримінально-правових засобів).

Поряд з цим, робоча група врегулювала порядок застосування окремих кримінально-правових засобів або їх різновидів також певними правилами. Зокрема, такі правила розроблені для застосування: амністії (ч. 8 ст. 3.4.12); помилування (ч. 5 ст. 3.4.13); обмежувальних засобів (ст. 3.6.4); примусової психіатричної допомоги (ст. 3.6.6); конфіскації майна (ч. 2 ст. 3.8.1); вилучення речі (частини 2, 3 ст. 3.8.3); судимості (статті 3.9.2, 3.9.3), кримінально-правових засобів щодо неповнолітньої або молоді особи (ст. 3.10.3).

Отже, учення професора М. І. Бажанова закарбувалося не лише в нашій пам'яті та наукових працях, а й формує нові наукові концепти і прямо впливає на формування вітчизняної законотворчої та правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 216 с.
2. Гацелюк В. А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы. Луганск: РИО ЛАВД, 2003. 152 с.
3. Пудовочкин Ю. Е., Пирвагидов С. С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 239 с.
4. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 694 с.
5. Череди́нченко Е. Е. Принципы уголовного законодательства: понятие, система, проблемы законодательной регламентации. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 192 с.

6. Жук М. С. Институты российского уголовного права: история развития и современное понимание / под науч. ред. В. П. Коныхина. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; Просвещение-Юг, 2010. 166 с.

7. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України / [уклад. О. П. Горох]; за заг. ред. А. А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 524 с.

8. Музыка А. А. Принудительное лечение как уголовно-правовая мера борьбы с наркоманией. Дис. ... канд. юрид. наук. Киевская высшая школа МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, Киев, 1984. 228 с.

9. Горох О. П. Принципи та загальні засади звільнення від покарання як проблема соціального замовлення. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговор. п'яти том. монографії «Правова доктрина України» (20–21 листопада 2013 р. м.Харків). Харків: Право, 2013, 658–661.

10. Коломієць С. С. Поняття загальних засад звільнення від покарання. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки. 2022. Т. 9–10. С. 63–70.

11. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. Vol. 9, Issue 5 (2022): 81–96.

12. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30.01.2023 р. <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>

Дзюба Ю. П.

*кандидат юридичних наук, доцент,
тренер проєкту Ради Європи «Pravo Justice»*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ВИНИКНЕННЯ ТА ГЕНЕЗА

У своїх працях М. І. Бажанов, видатний правознавець, криміналіст, один з фундаторів кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, неодноразово приділяв увагу теоретичним засадам кримінальної відповідальності та її підставам. Саме тому вважаю за доцільне сформулювати низку положень в розвиток ідей та поглядів Марка Ігоровича з цього питання.

1. Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримі-